

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 342.9:340.6:61

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ: РУСЬКА ПРАВДА І ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ

**А.В. САМОХІН, доктор медичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України¹**

На підставі аналізу положень пам'яток права – Руської Правди і Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. – у статті досліджуються історико-правові аспекти виникнення й розвитку судово-медичної експертизи в Україні.

Історико-правові аспекти судово-медичної експертизи, історія судової медицини, судово-медична експертиза, судова медицина, суд.

Становлення і розвиток України як правової держави, дієве забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, обумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання судово-медичної експертизи.

Розв'язання цього завдання об'єктивно потребує дослідження історії судово-медичної експертизи в Україні. З'ясування історико-правових аспектів виникнення, становлення і розвитку судово-медичної експертизи допоможе правильно оцінити і зрозуміти сучасний стан правової регламентації судово-медичної експертизи і визначити напрями її подальшого розвитку.

Історико-правові аспекти виникнення і розвитку судово-медичної експертизи досліджувались, зокрема, такими вітчизняними вченими, як: П.Д. Біленчук, С.С. Боднар, А.П. Гель, І.О. Концевич, А.С. Лісовий, Б.В. Михайличенко, В.Ф. Москаленко, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков, В.А. Шевчук, А.П. Шеремет та ін.

Актуальність цієї статті обумовлено тим, що дослідження історії судово-медичної експертизи тривалий час здійснювалось переважно представниками медичної науки, що призвело до аналізу історичних і правових джерел без урахування мети і умов прийняття пам'яток права, з механічним перенесенням на історичні явища понять, вироблених

сучасною наукою. Водночас у науковій літературі спостерігається тенденція до встановлення вичерпного переліку пам'яток права, які є джерелами правової регламентації судово-медичної експертизи і, як наслідок, певні історичні і правові пам'ятки практично залишаються поза розглядом вітчизняних вчених у контексті правової регламентації судово-медичної експертизи.

Таким чином, сучасний стан наукової оцінки пам'яток історії держави і права у контексті правового регулювання судово-медичної експертизи, відсутність комплексних досліджень спрямованих на історико-правові аспекти регламентації судово-медичної експертизи, обумовлюють необхідність і актуальність дослідження історії правової регламентації судово-медичної експертизи за допомогою історико-правових, юридико-логічних і порівняльно-правових методів дослідження, що, на наш погляд, буде сприяти більш об'єктивному розумінню історії судово-медичної експертизи, дозволить виявити співвідношення між правовим регулюванням первинних форм судово-медичної експертизи і сучасних видів судово-медичної експертизи, сприятиме визначенню напрямів удосконалення правового регулювання судово-медичної експертизи в сучасній Україні.

Метою цієї статі є з'ясування окремих історико-правових аспектів виникнення судово-медичної експертизи за допомогою аналізу таких пам'яток права, як Руська Правда і Статут Великого князівства Литовського 1529 р., оскільки Руська Правда вважається визнаним джерелом, що містить ознаки правової регламентації судово-медичної експертизи, а Статут Великого князівства Литовського 1529 р. не досліджувався вченими у контексті виникнення первинних форм судово-медичної експертизи.

В фаховій літературі виділяють п'ять періодів розвитку судової медицини на території України: 1) допетровський; 2) петровський; 3) науково-експериментальний; 4) радянський; 5) сучасний. [1, с. 10].

У контексті дослідження витоків судово-медичної експертизи науковий інтерес становить так званий допетровський період розвитку судової медицини. На думку вчених допетровський період охоплює проміжок часу від введення християнства на Русі до початку правління Петра I. Вважається, що перші посилання на судову оцінку тілесних ушкоджень та інших видів насильства можна виявити в старовинному руському праві. Так, І.О. Концевич і Б.В. Михайличенко [2, с. 8], надаючи характеристику допетровському періоду розвитку судової медицини на території України, зокрема, вказують, що за часів правління на Русі князя Олега (911 р.) та князя Ігоря (945) передбачалось покарання за нанесення побоїв та ран. Крім того, у правовому збірнику «Руська Правда», який належить до XI–XII ст., ушкодження, зумовлені злочинами проти життя і здоров'я людини розділяють на дві групи: тяжкого і легкого ступеня. При цьому судова оцінка ушкоджень ґрунтувалась лише на

наявності зовнішніх їх ознак на тілі потерпілої особи. Однак, у «Руській Правді», «Двинській статутній грамоті» не було спеціальних положень щодо того, хто і як має проводити обстеження. За деякими з них, для огляду трупів виділяли спеціальних людей терміном на тиждень, внаслідок чого вони дістали назву «тижденників». Продовжуючи характеристику допетровського періоду вказані автори зазначають, що у царських статутах і грамотах XVI ст. вже вказувалося, в яких випадках необхідно залучати лікарів для складання медичних висновків і подання їх до суду, а у XVI ст. було створено нові органи державного управління – Аптекарський приказ, а потім Боярський приговор, які керували всією лікарською і аптечною службою в Росії. Вони були наділені адміністративним і судовими функціями.

Завданням лікарів Аптекарського приказу і Боярського приговору було проводити обстеження для встановлення придатності до государевої служби, визначати правильність лікування, з'ясовувати причини смерті тощо. Боярські приговори передбачали покарання за лікарські помилки.

Завершуючи огляд допетровського періоду розвитку історії судової медицини І.О. Концевич і Б.В. Михайличенко роблять висновок про те, що незважаючи на відсутність у вказаний період відповідних законодавчих актів, лікарів все ж таки залучали як експертів у кримінальних справах. Висновки лікарів були одним із важливих доказів і впливали на рішення суду.

У цілому погоджуючись з наведеними аргументами І. О. Концевич і Б.В. Михайличенко стосовно характеристики допетровського періоду розвитку судової медицини, необхідно зауважити таке.

Теза про судову оцінку тілесних ушкоджень за часів правління на Русі князя Олега та князя Ігоря, на наш погляд, має доволі умовний характер в силу того, що держава на той час практично не втручалась в регулювання приватних правопорушень, так як кримінального права у сучасному розумінні тоді ще не існувало. Злочин сприймався як фізична, матеріальна або моральна кривда, яку заподіяно окремії особі чи громаді.

Так, у ст. 4 Договору Русі з Візантією 911 р. зазначалось, що якщо хто-небудь вб'є будь-кого – руський християнина або християнин руського, – нехай помре на місці скоєння вбивства [3, с. 11]. В свою чергу в ст. 13^a Договору Русі з Візантією 944 р. зазначалось, що якщо вб'є християнин руського або руський християнина, і вбивця буде схоплений родичами (вбитого), то буде він вбитий [3, с. 39]. Покарання родичами вбитого вбивці було не тільки їх правом, а й обов'язком. Між родичами вбитого і вбивцею виникали особисті стосунки і такі відносини могли бути реалізовані тільки у вигляді необмеженої помсти (за Г. Гегелем – «безсмертна помста» [4, с. 100]), що унеможливлювало судовий розгляд у сучасному розумінні. З часом, князівською владою у родичів вбитого

відбирається право на життя і смерть вбивці і залишається право вимоги плати за голову вбитого [5, с. 42].

Разом з тим, у вказаний період судових установ і судового процесу у сучасному розумінні просто не існувало, так як не існувало і самого поняття правопорушення, яке з'являється значно пізніше. Суспільні відносини у кримінальній сфері регулюються кровною помстою, а судові функції виконували дружинники князя. Так, відповідно до ст. 21 Руської Правди дозволяється вбити вбивцю без суду. В положеннях вказаної статті зазначено: «Аже убьют огнищанина у клети или у коня, то убити в пса место» [6, с. 48].

Таким чином, функції і обсяг влади князів зростають поступово. Але значні маси селян, особливо в далеких від Києва місцях, були ще данниками, а не феодалнозалежним сільським населенням. Князівська влада ще не змогла підкорити їх своєму доменіальному управлінню і суду. Безперечно, видаючи закони, князі встановлюють розміри судових мит, а також винагороду адміністративним особам – дружинникам, які виконували судові функції. Разом із тим, існування такого специфічного інституту як судовий поєдинок, за якого спір між сторонами вирішувався шляхом двобою, свідчить про те, що суду як такого у сучасному розумінні в Київській Русі не існувало.

Водночас певний науковий інтерес становлять княжі статuti і статутні грамоти, що являють собою пам'ятки князівського законодавства, акти, присвячені питанням державного управління, судочинства і оподаткування. Поява вказаних актів була викликана тісним зв'язком між державою і церквою. Так, Статут князя Володимира² визначав місце церкви в державі, джерела її матеріального забезпечення і сфери юрисдикції [6, с. 140]. Крім того, у контексті дослідження історико-правових аспектів виникнення судово-медичної експертизи, привертають увагу ст.ст. 9, 10 Статуту князя Володимира відповідно до яких, церква, здійснюючи судочинство по численним справам перетворювалась на судовий орган феодалної держави. Так, у положеннях ст. 9 Статуту князя Володимира міститься перелік справ, підлягаючих віданню церкви. Зокрема, це: «розпуст, смилное, заставање, пошибанье, умычка, промежи мужем и женою о животе, в племени или в сватьстве поимуться, ведьство, зелииничьство, потвори, чародеяния, волхования, урекания, еретичьство, зубоежа или сын отца бьет или матер...».

Справи, які підлягали розгляду на підставі ст. 9 Статуту князя Володимира відносилися виключно до церковної юрисдикції і відповідно до ст. 10 вказаного Статуту не підпадали під юрисдикцію князівського суду: «Те все суды церкви даны суть. Князю и бояром и судьям их в ты суды нельзе вступатися».

Повна назва нормативного акту: «Статут Святого князя Володимира, крестившаго Рускую землю, о церковних судех».

У положеннях ст. 16 Статуту міститься перелік церковних і богадільних людей, які відносяться до відання Митрополита і підлягають його суду. Це такі особи: «А се церковные люди: игумен, поп, дьякон, дети их, попадья и кто в клиросе... Монастыреве, больнице, гостинними, странноприимнице».

Основні ідеї і положення Статуту князя Володимира розвинуті в Статуті князя Ярослава «Про церковні суди» [6, с. 189–193].

Таким чином, виходячи із змісту наведених статей договорів Русі з Візантією, відповідних статей Руської Правди, положень Статутів князя Володимира і князя Ярослава, враховуючи рівень розвитку суспільних відносин – наявність кровної помсти і судового поєдинку, видається можливим дійти висновку про відсутність в Київській Русі відокремленої від адміністрації судової влади, а від так і судово-медичної експертизи.

У контексті дослідження витоків судово-медичної експертизи на території України науковий інтерес становить джерело правової культури литовського, українського і білоруського народів – Статут Великого князівства Литовського 1529 р. Даний Статут, так званий «Старий» статут, залишився поза межами розгляду вітчизняних і зарубіжних вчених як джерело, що містить положення, спрямовані на правову регламентацію первинних форм судово-медичної експертизи.

Разом із тим, аналіз судової системи і судового процесу українських земель у складі Великого князівства Литовського дозволяє дійти висновку про те, що в період другої половини XIV – першої половини XVI ст. відбулося формування українського права як європейського за змістом і спрямованістю.

Так, С.Г. Ковальова вказує, що з одного боку, українське процесуальне право литовської доби базується на споконвічних давньоруських засадах, з іншого – використовує європейський досвід [7, с. 140].

Характерними новими рисами української правової системи литовської доби, що відбивають тенденції відмови від середньовічного права, є засноване на посиленні держави зародження публічного права і відчутна диференціація цивільного та кримінального процесів.

Водночас відсутність інституту професійних суддів, збереження обвинувально-змагального процесу, свідчать про тісний зв'язок права Великого князівства Литовського з руським правом.

Так, традиція забезпечення виконання окремих судових функцій численними врядами – особами, які займали «вряди», зберігається і в українських судах литовської доби. Якщо судова справа вимагала ознайомлення із обставинами скоєння злочину на місці, суд міг послати вижа, який оглядав місце злочину, тіло забитого або рани потерпілого, опитував свідків і потім все це засвідчував на суді [8, с. 34].

Таким чином, виж здійснював дослідження обставин справи, що перебувала у провадженні суду.

Важливість свідчень вижа і його статус у судовому процесі можна визначити виходячи із положень артикулу 35 «Про вижа, якого ніхто пересвідчити не може» розділу 6 «Про суддів» Литовського статуту 1529 р. (далі – Статут). У вказанному артикулу 35 розділу 6 Статуту зазначено, що: «Також постановляємо: якби де послали у справах наших земських або за скаргами підданих наших вижа від нас чи Пани-Ради, то той виж повинен при собі понятих мати. А прийшлося би у якій справі опитувати вижа, тоді жодний вижа пересвідчити не може. Також, якби якій із сторін здалося, що виж свідчив інакше ніж їм заявив, тоді виж повинен буде свої свідчення понятими, яких при собі мав, підтвердити, що саме так було» [8, с. 252].

Таким чином, свідчення вижа мали офіційний, «урядовий» характер, розглядалось як судовий доказ і було підставою для вимагання правосуддя. Передбачалось, що вижем мала бути людина чесна, «віри гідна». Традиційна формула в тогочасних судових актах: «Дознання вижового вислухавши, припустили есмо...» [9, с. 51, 99].

У положеннях артикулу 27 розділу 6 Статуту передбачена платня вижу за виконання ним своїх обов'язків (так зване «вижове») – «До того постановляємо: вижу нашому вижового рубль, а вижу воєводи і маршалків, земського і двірного, і старост, які давно старостами, п'ятдесят грошей. А вижам тих державців, яких нещодавно було названо державцями, а раніше називались тіунами, по дванадцять грошей, вижам їхніх намісників помилъне по грошу з милі, а вижам намісників воєвод по дванадцять грошей» [8, с. 251].

Вижів посилав і великий князь, і воєвода або староста, і особи, що судили за їх дорученням. «Вижування» звичайно доручалося їх врядам-слугам: «Послал зо мною вижом врядовым боярина Любецкого, Терешка», «на огледане збитя и ран того боярина своего брала ее милост у мене вижом боярина господарьского Красносельского Ждана Павловича», – значиться у судових актах епохи, що розглядається [9, с. 59].

Таким чином, правовий статус вижа у частині виконання ним таких функцій як огляд місця злочину, тіла забитого або ран потерпілого, певним чином співставні з правовим статусом сучасного судово-медичного експерта.

Повертаючись до характеристики допетрівського періоду розвитку судової медицини і судово-медичної експертизи, необхідно зауважити, що назва зазначеного періоду у контексті історії України, безпідставно великий проміжок часу охоплений цим періодом (від 988 р. по 1672 р.), не врахування відповідних правових норм Литовського статуту, дозволяє вести мову про актуальність вивчення можливості введення у науку окремого періоду розвитку судово-медичної експертизи в Україні – Литовсько-Руського періоду.

Аналіз відповідних положень нормативно-правових актів, що діяли у допетровський період розвитку судової медицини дозволяє зробити такі висновки і пропозиції:

1. У Київській Русі судова влада не відокремлювалась від адміністрації. Суду у сучасному розумінні не існувало, а від так теза про судову оцінку тілесних ушкоджень в Київській Русі видається недостатньо обгрунтованою;

2. Заснований на відповідних нормах Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. правовий статус «урядовця» – вижа свідчить про наявність первинних форм судово-медичної експертизи в Литовсько-Руській державі;

3. Доцільно ввести у науковий обіг Статут Великого князівства Литовського 1529 р. як джерело, що містить норми права, спрямовані на регулювання первинних форм судово-медичної експертизи в Україні;

4. Вивчення можливості введення у науку окремого періоду розвитку судово-медичної експертизи в Україні – Литовсько-Руського періоду є актуальним і своєчасним.

Список літератури:

1. Михайличенко Б.В. Судова медицина. Судове законодавство : підруч. : у 2 кн. / Б.В. Михайличенко, В.А. Шевчук, С.С. Боднар та ін. ; за ред. акад. НАМН України проф. В.Ф. Москаленко, проф. Б.В. Михайличенка. – Кн. 1. : Судова медицина. – К. : Медицина, 2012. – 448 с.

2. Концевич І.О. Судова медицина : підруч. для студентів мед. вузів / І.О. Концевич, Б.В. Михайличенко. – К. : Леся, 1997. – 656 с.

3. Юшков С.В. Памятники Русского права. – Выпуск первый. – Памятники права Киевского государства / С.В. Юшков, А.А. Зимин ; под ред С.В. Юшкова. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 287 с.

4. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або природне право і державознавство / Г.В.Ф. Гегель . – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.

5. Іванишев М.Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою виурою / М.Д. Іванишев // Антологія української юридичної думки. Т. 2. За ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична Книга, 2002. – С. 40–45.

6. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.

7. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : моногр. / С.Г. Ковальова. – Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.

8. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х т. ; Т. І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2002. – 464 с.

9. Ясинский М.Н. Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве : Т. 1. Акты о копных и панских судах / М.Н. Ясинский. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира В.И. Завадского, 1897. – 846 с.

На основании анализа положений источников права – Русской Правды и Статута Великого княжества Литовского 1529 г. – в статье исследуются историко-правовые аспекты возникновения и развития судебно-медицинской экспертизы в Украине.

Историко-правовые аспекты судебно-медицинской экспертизы, история судебной медицины, судебно-медицинская экспертиза, судебная медицина, суд.

Based on the analysis of the provisions of law monuments – Rus'ka Pravda and the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529, the article examines the historical and legal aspects of the origin and development of the forensic expertise in Ukraine.

Historical and legal aspects of forensic expertise, history of forensic medicine, forensic expertise, forensic, court.